

KÜRESELLEŞME VE TÜRKİYE’DE KIRSAL KADININ ÜCRETLİ EMEĞİ: RAPANA VENOSA ÜRETİM ZİNCİRİ ÜZERİNDEN BATI KARADENİZ BÖLGESİNDE BİR VAKA ANALİZİ

Ayőe GÜNDÜZ HOŐGÖR¹
Miki SUZİKİ HİM²

ÖZET

Karadeniz Bölgesi’nin kırsal kesimlerinde kadınlar işgücüne genellikle yoksulluğu hafifletmek adına katılmaktadır. *Rapana Venosa* (deniz salyangozu) üretimi, özellikle kırsal kadınların istihdam edildiği sektörlerden biridir. Bu çalışmada deniz salyangozu üretim zincirinde toplumsal cinsiyete dayalı işbölümü olgusu ve ücretli işin kadın işçilerin toplumsal statüsü üzerindeki etkisi feminist bir yaklaşımla incelendi. Veriler *Sinop-Dikmen* ve *Samsun-Çarşamba* ilçelerinde iki salyangoz işleme fabrikasının sahipleri, yöneticileri ve kadın işçileri ile yapılan derinlemesine mülakatlar ve katılımsız gözlem yoluyla derlendi. Bulgular, küresel üretim zincirinin, ücretli işlerde çalışarak kendilerine özerk alan yaratmaya yönelik yeni stratejiler geliştiren kırsal kadınların esnek, görünmeyen - dolayısıyla ucuz - emeğine dayandığına ve kadın emeğin değersizliğine yönelik toplumsal algıyı yeniden ürettiğini yansıtmaktadır

Anahtar Kelimeler: Kırsal Kadın, Kadın Emeği, Kadın İstihdamı, Deniz Salyangozu Üretimi, Karadeniz, Türkiye

---

¹ Prof. Dr., Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü

² Yrd.Doç.Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü

GLOBALIZATION AND RURAL WOMEN'S WAGE LABOR IN TURKEY: A CASE STUDY OF *RAPANA VENOSA* PRODUCTION CHAIN IN WESTERN BLACK SEA REGION

ABSTRACT

In rural Black Sea communities in Turkey, women are often engaged with paid work to mitigate poverty. *Rapana Venosa* (veined rapa whelk) production is one of the sectors that rural women are especially employed. In this study, gender division of labour in the global production chain of veined rapa whelk and its implication for women’s social status were examined from a feminist perspective. Data were collected through in-depth interviews with owners, managers and women workers of whelk-processing factories in two villages of *Sinop-Dikmen* and *Samsun-Çarşamba* districts and non-participatory observation. Research findings suggest that the flexible global production chain of rapa whelk depends on rural women’s informal and cheap labour and thus reproduces the invisibility of women’s labour and women’s secondary status.

Keywords: Rural Women, Women’s Labour, Women’s Employment, *Sea Snail* Factory Production, Black Sea, Turkey

TEŞEKKÜR

Yazarlar, yapıcı geribildirimleri için anonim hakemlere teşekkür eder. Bu makalede sunulan araştırma AB fonlu FP7 Avrupa Denizleri İçin Bilgiye Dayalı Sürdürülebilir Yönetim (KnowSeas-226675) Projesinin bir parçasıdır.

GİRİŞ

Kırsal kalkınma bölgesel ekonomik büyümeden bireysel refaha kadar geniş bir anlam yelpazesi barındırır; ekonomik, sosyal, kültürel ve çevresel değişimlerden oluşan geniş bir süreci ifade eder (Kambhampati 2005). Bir başka yönüyle, kırsal kalkınmanın kent dışında yaşayan toplulukların yaşam standardını ve kalitesini yükseltmeye yönelik planlar ve girişimler öngören ideolojik bir kavram olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim kırsal kalkınmanın yaygın tanımlarından biri “daha az arzulanandan daha çok arzulan bir topluma dönüşüm ve değişim süreci olgusu – kısaca, *ilerleme* olgusu”dur (Thomas ve Porter, 1992). Öte yandan, bir topluluktaki tüm bireylerin “ilerlemeye yönelik” değişimden aynı şekilde yararlanmadığı gerçeği çoğu zaman unutulur. Özellikle kadınlar kalkınmadan erkeklerden daha az faydalanma ya da olumsuz etkilenme sıkça görünen durumdur (Boserup, 1970). Bu nedenle, kalkınma politikalarının toplumsal cinsiyet eşitliği perspektifinden bakılarak tasarlanması gerekir.

Günümüzde birçok kalkınma politikası yoksulluğun azaltılması ve kırsal kesimde yaşayan insanlara yönelik eğitim ve istihdam fırsatları yaratılmasına odaklanır. Tarımın tek başına kırsal yoksulluğu bertaraf edemeyeceği düşünüldüğünden, bu politikalar daha çok tarım dışı istihdamın arttırılmasını amaçlar (Dünya Bankası 2007). Oysa birçok durumda, kırsal alandaki tarım dışı istihdam, küresel talep miktarı giderek yükselen işlenmiş gıda sektörü gibi, başka sektörlerin başlıca ara girdi tedarikçisi olarak tarımsal üretim ile yakın ilişkisini sürdürür. Dünya Bankası raporu bazı ülkelerde başta gıda olmak üzere kırsal ticaret ve ulaşım faaliyetlerinin tarım dışı istihdamın yaklaşık yüzde 30’unu oluşturduğuna işaret eder (Dünya Bankası 2007). Örneğin, balıkçılık ve balıkçlıkla ilişkili ticaret alanları, ihracat eğilimini ve ülkeler arası ortak girişimleri yoğunlaştıran küreselleşme sürecinde, kırsal kesimlerde yeni istihdam fırsatları yaratan sektörlerden biri olarak karşımıza çıkar (Neis 2005). Küreselleşmenin hızlanması, üretimdeki işbölümü

organizasyonunu radikal şekilde dönüştürmüştür. Yeni uluslararası işbölümünde toplumsal cinsiyet ve mekân önemli rol oynar (Folker, Heinrichs, ve Kreye 1980). Ucuz emek - özellikle de kadın emeği - arayışında, üretim sahaları küresel kuzeyden küresel güneye doğru kaymıştır. Özellikle, gıda üretimi, vasıfsız kadın emeğinin yoğunlaştığı sektörlerden biridir. Gelir getirici yeni faaliyetler, kadınlara para kazanma olanağı sağlamasına rağmen, kadınlar çoğu zaman sosyal güvenceleri olmadan uzun saatler çalışmak ve kazandıklarını evin erkeklerine vermek durumunda kalmaktadırlar. Kırsal kadınlar ücretsiz ev ve tarım işlerine ek olarak daha fazla iş yükü altına girmektedir.

İşte bu toplumsal cinsiyet ve kalkınma kavramsallaştırmasından hareketle, makalede *Rapana Venosa* ürününün küresel boyuttaki üretimi bağlamında, toplumsal cinsiyete dayalı işbölümünün varlığı ve istihdamın kırsal kadınların toplumsal statüsü üzerindeki etkisi incelenmektedir. *Rapana Venosa*, 1990’ların başlarından itibaren Karadeniz bölgesinden çıkarılan ve işlenen ve Doğu Asya ülkelerinde pazarlanan nispeten yeni bir metadır. Deniz salyangozları Karadeniz kıyı köylerindeki fabrikalarda işlem gördükten sonra ihraç edilir. Emeğin en yoğun olduğu işlem aşaması kadınların çalıştırıldığı “ayıklama/temizleme” işidir. Çalışmamızda, kırsal kadınların Türkiye’nin Karadeniz bölgesinde yer alan deniz salyangozu fabrikalarında ücretli işe katılımlarını; farklı sosyal çevrelerin küresel deniz salyangozu üretimi üzerinden birbirleriyle ilişkilerini yeni üretim süreci organizasyonunun kırsal kadınlar üzerindeki etkisini araştırarak anlamaya çalıştık. Türkiye’nin Karadeniz bölgesi kırsal kesimlerinde Doğu Asya pazarlarına yönelik deniz salyangozu üretimi üzerinde vaka analizinin, cinsiyetler arasındaki asimetric iş bölümü ayrımı ve yeni uluslararası iş bölümü konularına katkı yapacağı varsayımı, araştırmanın özgünlüğünü oluşturmaktadır.

KIRSAL KALKINMANIN KADINLARIN TOPLUMSAL STATÜSÜNE ETKİSİ

Kadın/toplumsal cinsiyet ve kalkınma alanında yapılan çalışmalar kırsal kalkınmanın kadınların ekonomik statüsü üzerindeki olumlu ve olumsuz etkilerine dikkat çekmiştir. Diğer yandan, modernleşme yaklaşımı, erkekler gibi kadınların da ekonomik kaynaklara erişimlerinin arttığını,

dolayısıyla kalkınma programlarından yararlandıklarını varsayar. Özellikle, kadınların emek piyasasına entegre edilmesiyle kadınlar özgür kılınabilir (Moghadam 1992). Öte yandan, çatışma kuramları, ekonomik kalkınmanın ya kadınların üretimden uzaklaştırılması ya da ucuz işgücü olarak sömürülmesi sonucunu doğuracağını vurgular (Boserup 1970). Aslında kadınların ekonomik statüsü ve kırsal kalkınma arasındaki ilişki, sanayileşme stratejisine göre değişir (Tiano 1987). İthal ikameci sanayileşme, kadınları üretimden uzaklaştırma eğilimindeyken, ihracata yönelik sanayileşmede kadınların “düşük ücretli” ve “düşük vasıflı” emek-yoğun sektörlere aktif bir biçimde entegre oldukları görülür. Özellikle de, düşük ücret ve esnek çalışma koşulları altında vasıfsız kadın emeğiyle üretim maliyetlerini azaltmanın mümkün olduğu enformel sektörde, ihracata dayalı üretim yapan işletmeler hızla çoğalmıştır (Berik ve Çağatay 1991).

İhracata yönelik sanayileşmedeki üretim ilişkilerini sıklıkla irdeleyen sömürü yaklaşımı, “kalkınmanın gelişmekte olan ülkelerdeki kadınları üretim faaliyetleri açısından daha önemli bir pozisyona getirdiğini”, fakat kadınların hem emek piyasasında işçi hem aile kurumu içerisinde ücretsiz emek kaynağı olarak sömürüye açık olmaları nedeniyle, bu katılımın “kadınların gerçek statülerine yarardan çok zararı olduğunu” (Tiano 1987) öne sürer. Çoğu zaman, kadınların ev içerisinde yerine getirdikleri işler, ücretli işgücü alanında tekrar eder. Örneğin, balık temizleme ve pişirme gibi evdeki işlerden sorumlu olan kadın, balık fabrikalarındaki deniz ürünleri işleme işi için de tercih edilen işçidir. Bu gibi durumlarda, yapılması istenen iş kültürel açıdan bir “kadın işi”, yani ücretsiz ev içi emeğin bir uzantısı olarak kabul edildiğinden, kadınları istihdam etmenin maliyeti genelde erkeklerinkinden daha düşük olmaktadır. Bu şekilde toplumsal cinsiyet ayrımcılığı kadını emek piyasasında ucuz işgücü kaynağı haline getirir. Dahası, kadınların etkin bir sendikal örgütlenme ile çalışma koşullarını değiştirme girişiminde bulunmalarına çok ender rastlanması, onları işveren gözünde erkeklere kıyasla daha itaatkâr ve tercih edilir kılar.

Sömürü yaklaşımına göre, günümüz ataerkil toplumunda kadının yeri ev olarak görüldüğü için kadınlar yedek emek ordusunda önemli bir yer tutar. Yedek ordu “gerektiğinde işgücü saflarına çağrılan ve gereklilik kayb olduğunda geri gönderilen artık nüfus”tur (Braverman 1974: 386). Bu göreceli artık nüfus, yani yedek sanayi ordusu, modern toplumda çeşitli biçimler alır. Örneğin, çoğu ev işçisi olan kadın nüfusu, “kadın meslekleri” için yedek ordu teşkil eder. (Braverman 1974). Yedek emek ordusunun en bariz işlevi genel ücret seviyesini düşürmektir. Ucuz işgücü arayışı, emek ordusunun manipüle edilmesi ve yoksulluğun devamı, ücretlerin düşük seviyelerde tutulması sürecinin ayrılmaz parçalarıdır. Kapitalizm ile birleşen ataerkil düzen, kadınları evde ve işyerinde boyun eğen konumuna yerleştirerek kadın işçilerin sömürüsüne yönelik etkin bir mekanizma görevi görür (Hartman 1981). Ataerkil kurumlar ve toplumsal cinsiyete dayalı işbölümü ideolojisi, kadın işgücünün sömürülmesini haklı çıkarmaya yarar. Aşağıda detaylı sunulacağı gibi, sömürü yaklaşımı küresel deniz salyangozu üretiminde çalışan kadınların durumlarını anlamaya yardımcı olmaktadır.

YÖNTEM

Bu çalışma feminist yöntembilimin yön verdiği yorumlayıcı bir çalışmadır. Feminist yöntembilim, kadınlar için politik ve etik kararlılıktan ilham alan, kadınların tecrübelerine dayanan, feminist kuramların ışık tuttuğu ve kadınlara karşı sorumlu olan bir yöntembilim türüdür (Ramazanoğlu Caroline ve Janet Holland 2002). Öte yandan feminist yöntembilim, erkek odaklı bilgi yerine kadın odaklı bilgi üretmeye yönelik bir çaba değil, toplumsal cinsiyet ilişkilerindeki sistematik eşitsizliğini anlatan feminist bilgiyi üretme girişimidir (Harding 1986). Bu yönüyle kadın ve erkek arasında daha insani bir ilişki kurulmasına yönelik “dönüştürücü değişim” için çalışma olanağı sağlar (Ertürk 2004).

Çalışmada Batı Karadeniz sahil köylerindeki deniz salyangozu üretiminde görülen kadın istihdamını irdelemek adına bir “vaka” analiz edildi. Rapana küresel üretim zincirinde yer alan kırsal kadınların sosyo-ekonomik durumları ve küreselleşmenin sağladığı ücretli işin bu kırsal kadınların toplumsal statü üzerine

etkisini anlamak temel araştırma sorusunu oluşturdu. Kadınlar bu üretim zincirinde hangi koşullar altında istihdam ediliyorlardı? Ücret ve sosyal güvenlik koşulları nasıldı? Kadınlar çalışmayı nasıl algılıyorlardı? Çalışırken yarattıkları direnme stratejileri nelerdi? Ve son olarak gelecek beklentilerini istihdam nasıl etkiliyordu? Çalışma bu araştırma soruları ekseninde yürütüldü. Bu sorular ekseninde toplumsal cinsiyet ve kırsal kalkınma yazınında yer alan kuramsal örüntüler iredelendi.

2010 yılının Temmuz ayında Sinop-*Dikmen* ve Samsun-*Çarşamba* ilçelerinde bulunan iki deniz ürünü işleme fabrikasında araştırma gerçekleşti. Her iki fabrika da, bahar aylarından başlayarak sonbaharın son aylarına kadar deniz salyangozu, kış aylarında ise hamsi üretimi yapmaktaydı. *Sinop-Dikmen* ilçesindeki fabrikanın olduğu köy, Sinop ile Samsun il sınırına yakın, dağınık yerleşimin hâkim olduğu bir dağ köyüydü. Köy, daha çok İstanbul’a olmak üzere sürekli olarak göç vermektedir. Son on yıllık dönemlerde tarımsal üretim oldukça azalmıştı. Köylüler yok denecek kadar az miktarda geçimlik tarımla uğraşmaktaydı (buğday, mısır, yeşil sebze gibi). Ana sahil yoluna birkaç kilometre mesafede, köyün kuzey sınırı kıyısında, yatırım teşvik bölgesi olarak tayin edilen ve bir deniz salyangozu işleme fabrikasına ev sahipliği yapan küçük bir sanayi bölgesi bulunmaktaydı. Diğeri ise Samsun ilinin kuzey doğusunda yer alan *Çarşamba* ilçesine bağlı bir kasabadaydı. Buradaki fabrika ana sahil yolundan bir kaç kilometre içerideydi. Her iki fabrikada çalışan kadın işçiler farklı civar köylerden istihdam edilmekteydi. Kadınlar, fabrikadaki işlerine kendi köylüleri veya fabrika için yeni kadın işçi istihdamında mütemediyen aracı rolünü üstlenen köy muhtarları tarafından işletilen minibüslerle gidip gelmekteydi. Özellikle muhtarlar, köy dışı hayata erişimleri kısıtlı olan köylülerle hiçbir bağlantısı olmayan işveren ve kadın işçiler arasındaki bağı kurmak adına *aracı/elçi* rolünü üstlenmekteydiler.

Üretim süreci, kadınların çalışma koşulları, ödemeler ve sosyal güvenlik ile ilgili konulara dair veriler açık uçlu soru listesi eşliğinde gerçekleştirilen derinlemesine mülakatlar aracılığıyla derlendi. Üç fabrika yöneticisi ve fabrikalarda çalışan 31 kadın işçiyle mülakat yapıldı. Mülakat yapılacak kişiler kartopu

örnekleme ve kuramsal örneklemin karışımı bir yöntemle seçildi. Vaka analizinin bir genelleme ve betimleme amacı ve iddiası olmadığından, yapılan tam olarak “örnekleme” olmaktan ziyade kadınların gömülü olduğu sosyal düzen üzerine istatistiksel bilgiler derlemekten öte, kuramsal bir keşfe yönelik vaka seçimlerinden ibarettir. Bu nedenle, katılımcıların seçimi rastlantısal değil, amaca yönelik gerçekleştirildi ve bu yapılırken veri toplama aşamasında farklı yaş gruplarından kadınların seçilmesine özen gösterildi. Süreleri yarım saat ile üç saat arasında değişen mülakatlar, katılımcıların izniyle ses kayıt cihazıyla kaydedildi. Ayrıca, kadın işçilerin yaşadığı köyler ziyaret edilerek 10 eski işçiyle mülakat yapıldı. Fabrikalarda ve kadın işçilerin köylerinde yapılan gözlemler yoluyla etnografik veriler derlendi. Deniz salyangozu avcılığı ve üretimiyle ilgili bilgi toplamak adına Samsun Gıda Tarım ve Hayvancılık İl Müdürlüğünde görev yapan bir devlet yetkilisiyle de görüşüldü. Bu görüşme, alan araştırmasının son safhasında fabrikalardan toplanan verilerin değerlendirilmesinde yararlı oldu.

Mülakatlar sırasında fabrika yöneticileri “eşik bekçisi” rolünü üstlendiler. Bazı yöneticilerin görüşmelere katıldığı ve sohbetimize dahil olduğu zamanlar kadınların pek rahat olamadıklarını gözlemledik. Bu araştırmanın sınırlayıcı unsuruydu.

TÜRKİYE’NİN BATI KARADENİZ SAHİL KÖYLERİNDEKİ TOPLUMSAL CİNSİYETE DAYALI İŞBÖLÜMÜ

Türkiye’nin diğer kırsal topluluklarında olduğu gibi, Batı Karadeniz sahil köylerinde de topluluk yapısına nüfuz etmiş toplumsal cinsiyete dayalı bir işbölümü söz konusudur. Geçen yüzyılın ortalarında, geleneksel takas mekanizmalarının yerini ticaret piyasasının almasıyla beraber, erkekler köy sınırlarını aşan daha geniş ekonomik ilişkilere katılmaya başlarken, kadınlar söz konusu geleneksel sosyal içeriğe bağlı olarak sınırları bir hane veya köy olabilen özel alanlara çekilmiştir. Çoğu erkek şehirlerde mevsimlik veya geçici işçi olarak veya ek gelir elde etmek için tarımsal faaliyetlerin yanı sıra tarım ürünü nakliyesi ve dağıtım alanında çalışmıştır (Gündüz Hoşgör 2010). Batı Karadeniz köylerindeki küçük meta üreticileri, ekonomik

zorluklarla baş edebilmek için kaynak temellerini çeşitlendirmek ve “toprağa bağlı serbest dolaşan işgücüne (free floating labor force) katılmak zorunda kalmıştır (Ertürk 1998).

Büyüyen kamu/özel alan ayrımının toplumsal cinsiyete dayalı işbölümünde gözlenen asimetriyi ve dolayısıyla erkeğin kadın üzerindeki hâkimiyetini arttırdığı ileri sürülebilir. *Üretim* olarak nitelendirilen ev dışı ücretli işlerle sadece erkekler uğraşırken, kadınlar, *yeniden üretim* olarak adlandırılan ev-bahçe işleri ve çocuk bakımından sorumlu olmaya devam etmiştir. Netice itibariyle, kadın emeği hane içi üretimde “kullanım değeri” olarak kalırken, erkek emeği “değişim değeri” kazanmıştır. Bu yapı içerisinde kadınların yaptığı işler daha “aşağı” görülür ve erkeklerin kadınlara oranla daha “üstün” ve karmaşık işleri becerebileceği kabul edilir (Gündüz Hoşgör ve Smits 2007; 2008).

Dolayısıyla, kadınların kırsal ekonomi ve hane refahı açısından önemli bir rol üstlenmelerine rağmen, ekonomik katkıları gereken değeri görmemektedir. Erkekler köy dışında ücretli işlerde (balıkçı teknesi tayfası da dâhil olmak üzere) çalışıp tarımsal üretime sınırlı oranda katılırken, kadınlar hayvan bakımından tarla sürümüne, çocuk büyütmekten ev işlerine kadar çeşitli işler yaparlar. Nitekim Batı Karadeniz kırsal bölgelerindeki kadınların %50.5 oranındaki işgücüne katılımı %69’luk oranla birinci sırada bulunan Doğu Karadeniz bölgesinden sonra ikinci sırada yer alır (Dayıoğlu ve Kırdar 2010: 52). Bölgede kadınlar, tarımsal üretimle beraber ev içi yeniden üretimde önemli bir rol üstlenir. Yine de, kadınların kendi emek gücü üzerindeki hâkimiyetlerinin sınırlı olması nedeniyle, kadın emeği genellikle ücretsiz, gerçek değerinin altında yansıtılan, “görünmez” emektir. Örneğin, kocası iş için şehirde bulunan bir kadının sorumluluğu evin erkek üyelerine - genellikle kayınpedere - aittir. Bu da, tarımsal üretim ve ev idaresi gibi konuların yanı sıra, kadının kendisini ilgilendiren konular hakkında tek başına karar verebilmesini zorlaştırır.

Cinsiyetçi kamu/özel alan ayrımı ideolojisi balıkçılık faaliyetlerine de yansır. Avlanma erkek işidir. Kadınların özel alanda kalıp erkeklerin ekmek parası kazandıran işlerini destek amaçlı “yeniden üretim”

faaliyetleriyle uğraşması daha uygundur. Öte yandan, özel alanın sınırları değişkendir; bu ev olabilir, köy olabilir veya evin ya da köyün erkekleri kadınların yanında olduğu sürece herhangi bir yer olabilir. Zira söz konusu olan erkeklerin namusudur ve bu da kadınların korunmasına/kontrolüne ve “yabancılar”a karşı çizilen sosyal sınırlara dayanır. Bu bağlamda, kadınların ücretli işlerde çalışması ancak, deniz salyangozu üretim fabrikalarında olduğu gibi, işyerinin köy sınırları içerisinde olması, çalışma arkadaşlarının aynı köyden olması ve/veya işyerine gidiş-gelişlerin köyün erkek üyelerinin kullandığı araçlarla sağlanıyor olması halinde uygun görülür.

BATI KARADENİZ SAHİLİNDE BULUNAN DENİZ SALYANGOZU FABRİKALARINDAKİ KADIN EMEĞİ

Çalışma Düzeni ve Koşulları

Deniz salyangozlarının avlanması, balıkçılardan alınıp deniz ürünleri işletmelerine satılması, deniz salyangozlarını taşıyan kamyonların sürülmesi, limanlardan fabrikalara nakliyesinin yapılması, fabrikalarda kamyonlardan boşaltılması, büyük kaplarda kaynatılması, derin dondurucuda dondurulması, işçilerin gözetim ve idaresi, fabrikaların idaresi ve ürünlerin yabancı şirketlere satılması işlerinin tümü yalnızca erkekler tarafından yürütülür. Öte yandan, deniz salyangozlarının metaya dönüştürülebilmesi için derin dondurma işleminden önce elle ayıklanması, yıkanması, büyüklüklerine göre sınıflandırılması, sterilize edilmesi ve paketlenmesi gerekir. Deniz salyangozu etini kabuktan ayıklanma işlemi talebi av durumuna bağlı olduğu için mevsimsel ve düzensizdir. Güç veya teknik bilgi yerine sabır gerektiren bu emek yoğun ve düzensiz görevlerde ise sadece kadınlar çalışmaktadır (Tablo1).

Tablo 1. Deniz Salyangozu Üretiminde Toplumsal Cinsiyete Dayalı İşbölümü

Erkek	Kadın
Balıkçılık	
Komisyonculuk Ulaşım	
Fabrika sahipliği ve pazarlama Yönetim Denetim	
Haşlama Paketleme & derin dondurucuya taşıma Yükleme/boşaltma	Kabuklarından ayırma & Ayıklama Tasnif etme, sıralama & ilaçlama Paketleme

Geçmişte 250’den fazla kadın işçi çalıştıran Sinop-Dikmen ve Samsun-Çarşamba fabrikalarında, mülakatların gerçekleştirildiği dönemde sırasıyla 90 ve 100 kadın işçi çalışmaktaydı (Tablo 2). Yaş bakımından özellikle Sinop-Dikmen fabrikasında büyük farklar gözlene de, kadın işçiler arasında genç ve bekâr kadınların çoğunlukta olduğu söylenebilir. 20’li yaşlardaki bazı kadınlar 10, 12 yıldan beri bu işi yapmaktaydı. Bu da onların çalışmaya başladıklarında 15 yaşından daha genç oldukları anlamına geliyordu. Öte yandan, araştırmanın yapıldığı zaman itibariyle deniz salyangozu fabrikalarında çocuk işçi çalıştırılması nadir rastlanan bir durumdu. Zorunlu eğitim süresinin 5 yıldan 8 yıla çıkartılması, AB’ye katılım süreci dâhilinde çocuk emeğine karşı gerçekleştirilen diğer yasal ve idari reformlar, Türkiye’nin son on yıllık dönemlerinde çocukların ücretli işgücünden uzaklaştırılmasına katkıda bulunduğunu bu bulgu destekler nitelikteydi.

Sinop-Dikmen fabrikasında kadınların çalışma saatleri 07:00 ile 17:00, *Samsun-Çarşamba* ilçesinin köyünde ise 08:00 ile 18:00 arasındaydı. Bu süreler, zaman zaman fabrikalara normalden daha fazla ürün getirildiğinde gece geç saatlere kadar uzatılabilmekteydi. Kadınlar, fabrikaların ıslak ve pis kokulu bir bölümünde, sekiz saatten fazla ayakta durarak, deniz ürünlerini temizlemekteydi.

İki fabrika arasında çalışma şekilleri bakımından büyük bir fark gözlemlendi. *Sinop-Dikmen* fabrikasında kadınlar bireysel çalışarak günlük temizledikleri ürün miktarına göre kazanç elde etmekte ve bu nedenle,

rekabet içerisinde zamana karşı yarışmaktaydılar. *Samsun-Çarşamba* fabrikasında ise kadınlar gruplara ayrılarak işçilerin bireysel temizledikleri miktardan bağımsız sabit günlük ücret karşılığında kolektif çalışmaktaydılar. Bu sayede, kadınların rekabetin getirdiği stresten uzak bir ortamda çalıştıklarını gözlemledik. Yaşlılık, hastalık veya tecrübe ve beceri eksikliği dolayısıyla ürünleri hızlı temizleyemeyen kadın işçiler de diğerleri kadar kazanmaktaydılar. *Samsun-Çarşamba* fabrikasında çalışan kadınlar genel olarak bu kolektif çalışma şeklinin daha iyi olduğunu çünkü bu sayede hastalık veya herhangi bir nedenden yavaş olan “en zayıf” çalışma arkadaşlarını koruyabildiklerini belirttiler.

Hem *Sinop-Dikmen* hem de *Samsun-Çarşamba* fabrikalarında, kadınlar fabrikaların her köşesine yerleştirilmiş ve müdürlerin odalarındaki televizyon ekranlarına bağlı kameralarla izleniyorlardı. Bu durum bize Michel Foucault’nun modern gözetim kavramsallaştırması “Panoptikon”u hatırlattı. Kameralar yöneticilere kadın işçilerin bütünü (pan-) gözleme (optikon) fırsatı sunmaktaydı; izlenen kadınlar izlenip izlenmediklerinden emin olamamaktaydılar. Kameraların varlığı onları izlendiklerine ikna ederek sürekli gözetim altında tutulmaları için başka birinin görevlendirilmesine gerek bırakmamaktaydı. Bu durumun kadınlar üzerinde etkin bir özdenetim mekanizması yarattığını söyleyebiliriz. Görüşmeler sırasında kimi kadınlar kısmen ihtimaller üzerinden, kısmen yaşanan tecrübelerle dayanarak işverenden uyarı alma ya da en kötüsü işten kovulma endişesiyle birbirleriyle konuşmadıklarını veya dışarı çıkıp mola vermediklerini ifade ettiler. Fabrikanın her köşesinde izleniyor olmaları ihtimali kadınlar üzerinde ilginç ikinci bir etki yaratmıştı. Her iki fabrikada da işçilere vardiya öncesi ve sonrası duş alabilmeleri için iyi olanaklar vardı. Ancak, kadınlardan hiçbiri elbiseleri ve vücutlarına nüfuz eden kötü kokular ve kir lekelerinden arınmak için bu tesisleri kullanmıyordu. Mülakat sırasında duş tesislerinden kadın işçilerin neden yararlanmadıkları sorusuna “..orada kamera olmadığını nereden bileceksin!” şeklinde ki cevabı modern gözetim mekanizmalarının mahremiyet alanlarına nasıl endişeler yaratarak yansıdığını çarpıcı biçimde yansıtıyordu.

Sinop-Dikmen fabrikasında bireysel çalışan kadınlar temizlenmiş 1 kilo deniz salyangozu başına 2 Türk Lirası (0.68 euro) kazanmaktaydı. Bir günde ortalama 10 ila 15 kilo deniz salyangozu temizledikleri düşünüldüğünde, günlük ortalama kazançları 20 TL ile 30 TL arasında değişiyordu. Ortalama aylık kazançları 450 TL’ydi. *Samsun-Çarşamba* fabrikasında ise ortalama günlük ücret 15 TL olmakla beraber bu ücret miktarı fabrikada çalışan kadın işçilerin işverenle giriştiği kolektif ücret artış pazarlığının bir sonucuydu. Öte yandan, *Sinop-Dikmen* fabrikasında çalışan kadınlar arasında, muhtemelen bireysel ve rekabetçi çalışma ortamı nedeniyle, bu tarz kolektif bir eylemi mümkün kılabilen bir birlik anlayışı gözlemlenmedi. Her iki fabrikada da, işe gidiş-geliş ve öğle yemeği işveren tarafından karşılanmaktaydı. Diğer yandan temizleme/ayıklama dışındaki bölümlerde çalışanlar, yani çoğu erkek işçiler aylık maaşla çalışıp sigorta primleri işveren tarafından ödenirken, kadınlar deniz ürünü temizleme bölümünde sözleşmesiz, dolayısıyla sigortasız çalışmaktaydı. Aile bireylerinin çoğu da kadınlar gibi sigortasızdı.

Tablo 2: Karaağaç ve Ayvacı fabrikalarında çalışan kadın profili ve çalışma koşulları

	Sinop-Dikmen Fabrikası	Samsun-Çarşamba Fabrikası
Kadın işçi sayısı	80-90	100
Yerleşim alanı	Civar dağ köyleri	Civar dağ köyleri
Yaş dağılımı	15 ile 60 arası	18 ile 30 arası
Eğitim seviyesi	İlkokul	İlkokul ve sonrası
Medeni hal	Bekâr kadın sayısı evli kadın sayısından fazla	Çoğunlukla bekâr
En uzun çalışma tecrübesi	12 yıl	10 yıl
Doğum tecrübesi	Geçmişte bazıları	Geçmişte bazıları
Ürettikleri ürün	Rapana Dondurulmuş hamsi	Rapana Dondurulmuş hamsi
İşe alınma yolu	Köyün önde gelenleri	Köyün önde gelenleri
Çalışma şekli	Sözleşmesiz, esnek	Sözleşmesiz, esnek
Çalışma saatleri	07:00- 17:00 Gerektiğinde gece vardiyası	08:00- 18:00 Gerektiğinde gece vardiyası
Çalışılan gün ve aylar	Ayda 20 gün; yılda 9 ay	Ayda 20 gün; yılda 10,5 ay
Çalışma koşulları	Bireysel, rekabetçi üretim Taşıma bandı önünde ayakta durarak	Kolektif üretim Ayakta ve oturarak Monoton, tekrara dayalı ve kirli

	Sinop-Dikmen Fabrikası	Samsun-Çarşamba Fabrikası
	Monoton, tekrara dayalı ve kirli Erkek şef tarafından kontrol Kameralarla gözetim	Erkek şef tarafından kontrol Kameralarla gözetim
İşçiler arası dayanışma	Dayanışma yok	Dayanışma var. Kolektif pazarlıkla zam alma başarısı
Ücret	Parça başı ücret (bireysel) 2TL/kg Yaklaşık günde 20-30 TL Aydan aya ödeme	Parça başı ücret (küçük grup) Günlük 15 TL Aydan aya ödeme
Sosyal haklar	Ulaşım, öğle yemeği	Ulaşım, öğle yemeği
Sosyal güvenlik	Yok	Yarı sigortalı

Bir Kadın İşi Olarak Deniz Salyangozu Ayıklamak ve Temizlemek

Salyangoz temizlemesinin ‘kadın işi’ olmasının birçok nedeni vardı. Birinci neden kültürel faktördü, yani cinsiyetçi önyargıydı. Deniz salyangozu ve hamsi ayıklaması ve temizliği oldukça monoton, tekrar eden ve uzun süren işti. Böyle “basit” bir işin erkeklere göre olmadığı düşünülmekteydi. Araştırma sırasında erkek şeflerden biri kadınların tercih edilmesinin sebebi olarak “*erkekler uzun saatler ayakta durup, bunun gibi rutin işlerde çalışamaz, çalışsa bile sıkılırlar*” şeklinde ki yorumu durumu açıklar nitelikteydi. Ayrıca, “*kadınların deniz salyangozu temizliğine çok uygun küçük parmakları var*”dı. Gıda ile ilgili, basit ve tekrar eden ve vasıfsız iş, toplumda kadın işi olarak nitelendirilmekteydi.

Diğer bir neden ise, ekonomik faktördü, yani kadının “yedek emek ordusu” oluşturma konumundan dolayı benzer sosyoekonomik statündeki erkekten bile daha çok sömürüye açık olmasıydı. Deniz salyangoz işlemindeki işler, avlanma ve yurtdışı piyasalara dayalı olduğundan dolayı mevsimlik, düzensiz ve güvensizdi. Kadınlar da diğer sorumlulukları, yani ev ve bahçe/tarla işlerini de yerine getirebilmek için sözleşmesiz, esnek ve güvencesiz çalışmayı kabul etmekteydiler. Kadınların düşük ücretle esnek çalışması ne toplumsal cinsiyete dayalı ev içi işbölümü düzenini ne de erkek otoritesini tehdit ediyordu. Kadın, evi geçindirmek” için değil, tıpkı tarlada çalıştığı gibi evine katkıda bulunarak “eşine/babasına yardımcı” olmak

için çalışıyordu. Oysa birçok durumda evin tüm geçimini tek başlarına kadınlar sağlıyordu. Ancak kadının emeği yine görünmezdi.

Kırsal kadınlar için yaşadıkları köyde veya köyün yakınında bulunan bir deniz salyangozu fabrikasında çalışmaları, para kazanmak ve yoksulluğa karşı savaşmak adına önemli bir yaşam stratejisiydi. Fakat bazı kadınlar yaklaşık 15 senedir köylerinde tarım dışı deniz salyangozu üretiminde çalışıyor olmalarına rağmen, yaptıkları işi yine de “iş” olarak görmemekteydi. Kadınlar, sözleşmesiz ve günlük çalışıyorlardı. Her ne kadar birçok kadın yıllardır işlenecek ürün oldukça haftanın her günü fabrikalarda çalışmışsa da, işin mevsimsel, esnek ve enformel niteliği, kadınların fabrika işi temelinde bir kimlik oluşturmalarını engellemiş ve işin “geçiciliği”ni pekiştirmişti.

Erkekleri evi geçindiren konumda ücretli işlere, kadınları ise ev işlerini yapmaya yönelten toplumsal cinsiyete dayalı işbölümü, kadınların yoksulluk sebebiyle fabrikalarda çalıştığı yönünde yerel bir algı yaratmıştı. Bir işçinin dediği gibi, “*kadınlar aileleri yoksul diye çalışıyor*”du. Kırsal topluluklarda fabrikada çalışmak kadınların yapabileceği “gerçek” işlerden sayılmamaktaydı; kadın ancak aile yoksul duruma düştüğünde çalışıyordu. Ve bu çalışma bazen yıllarca sürüyordu yine de algı değişmiyordu.

Gıda işlemleri, basit ve monoton ve vasıfsız işin “kadın işi” olarak nitelendirilmesi, ataerkil toplumdaki kadın emeğinin değersizliği ve kadının toplumsal açıdan düşük statüsüne dayanıyordu. Bu dezavantajlı konumdan dolayı kadınların gerçekten monoton, kirli, düşük ücretli ve güvencesiz işte esnek çalışması, kadın emeğinin değersizliği ve düşük statüsünü pekiştiriyordu. Böylece, ataerkil ideoloji yeniden üretiliyordu.

Kadın Fabrika İşçilerinin Çalışma Algıları ve Başa Çıkma Stratejileri

Toplulukta kadının deniz salyangozu fabrikasında yaptığı ücretli işi onun geleneksel olarak yaptığı her hangi görevler gibi “aileye destek” olarak nitelendirilmekteydi. Dolayısıyla, kazandığı parayı hane reisi olan baba veya kocasına vermek “doğal” kabul ediliyordu. Yine de, kadın işçilerin kazandıklarını kendisi için

biriktirme becerisi, dâhil oldukları aile yapısına ve ailelerinin ekonomik durumuna bağlıydı. Genellikle, evlenmemiş kadınlar çeyizleri için para biriktirmekteydiler. Oysa gerçekte, kadınlar - özellikle *Sinop-Dikmen* fabrikasında çalışanlar - kazandıkları parayı anne-babalarına veriyorlardı. Bir kadın işçi yaptığı işi ve kazandığı parayı nasıl harcadığını şu şekilde ifade etti:

İşletmede 13 yaşında çalışmaya başladım. Şimdi 21 yaşındayım. İşte önce eti kabuğundan ayırırız, bağırsaklarını temizleriz, yıkarız. Sonra kızlar büyüklüklerine göre sınıflandırılır. Fabrikada çalıştığım zamanlar ev işi yapmam. Genellikle sabah 08:00 de geliriz, akşam 6’ya kadar çalışırız. Geçmişte gece vardiyası yaptığımız da oldu. Vardiya zamanı genellikle sabah saat 05:00’e kadar çalışırdık. Bazen aynı gün öğlene kadarda devam ederdik. Şimdilerde geceleri çalışmıyoruz zira Rapana tutamıyorlar miktarı azaldı. Yeterince iş olmuyor. Ortalama günlük 15 TL kazanıyorum. Kendi ihtiyaçlarımı karşılıyorum. Geçmişte kazancımı aileme verirdim ama. Önce, mobilya aldık, sonra bu evi yaptık. Bütün kız kardeşlerim benim gibi çalışırdı. Babam şoför, annem evde ya da findığa gider. Ama artık çalışmak istemiyorum, hastalandım...”

Erkekleri ev dışında ücretli işlere yönelten, kadınlarıysa ev işlerine tayin eden toplumsal cinsiyete dayalı işbölümü, kadınların yoksulluk sebebiyle fabrikalarda çalıştığı yönünde yerel bir algı yaratmıştı. Bir işçinin dediği gibi, “*kadınlar aileleri yoksul diye çalışıyor*”du. Kırsal topluluklarda fabrikada çalışmak kadınların yapabileceği “gerçek” işlerden sayılmamaktaydı; kadın ancak aile yoksul duruma düştüğünde çalışıyordu.

Deniz ürünlerinden kaynaklanan “kötü koku” kadınlar açısından bir tür olumsuz etiketleme (stigma) unsuruydu. Kadınlar kötü kokunun evlilik şanslarını azalttığı yönünde endişe duymaktaydı. Araştırmanın yapıldığı dönemde *Sinop-Dikmen* fabrikasında deniz salyangozu, *Samsun-Çarşamba* fabrikasında hamsi üretimi yapılmaktaydı. Biz araştırmacılar açısından, deniz salyangozu üretiminden kaynaklı kokunun daha dayanılmaz ve ağır olmasına rağmen, işçi kadınlar giysilerini yıkadıklarında daha kolay çıkan deniz salyangozu kokusunu hamsi kokusuna tercih ettiklerini belirttiler.

Son olarak, kadın işçiler sağlık durumlarından da endişe ettiklerini ifade ettiler. Bazı kadınlar, sağlık problemlerinin kötü fabrika koşullarında senelerce uzun saatler çalışmalarıyla ilişkilendiriyordu. Bu işe onların “iyi bir gelin” adayı olarak görülmelerini engellemektiydi. Fabrikada çalışmayla özdeşleşen bu olumsuz çağrışımlar, kadınların fabrikada yaptıkları işin toplum nezdinde olduğundan az değerde algılanmasına katkıda bulunmaktaydı.

Bekâr genç kadınlar için zor çalışma koşulları ve olumsuz etiketlemeyle başa çıkma stratejileri arasında en önde geleni, tercihen şehirli bir erkekle evlenip köyden ayrılma umuduydu. Göç, kadınlar arasında kırsal hayattan kurtulma stratejilerinden biriydi. Bulguyu Dünya Bankası tarafından yayınlanan bir rapor destekliyordu. Bu Rapora göre, göç eden kadınların göç etmeyen kadınlara oranla çok daha genç olduğuna ve Türkiye genelinde göçün çoğunlukla koca veya baba kaynaklı olması nedeniyle, göç eden genç kadınların büyük olasılıkla köy dışından bir erkekle evlenerek göç ettiğine işaret etmekteydi (Dünya Bankası 2007).

Öte yandan, *Samsun-Çarşamba* fabrikasında çalışan bazı kadınlar arasında güçlenmeye yönelik bilincin yüksekti. Örneğin, nispeten ileri yaşta olupta evlenmemiş kadınların kendi hayatları üzerinde önemli ölçüde güçlendiklerini ve haneleriyle ilgili kararlarda söz sahibi olduklarını gözlemledik. İstihdama katılan kadınlar, ailelerinin bir şey hakkında karar vermeye çalıştıklarında kendilerine danıştıklarını ifade ettiler. Otuzlu yaşlarında olan bu kadınlar sosyal çevrelerinde evlenmek için yaşlı kabul edildiklerinden kolay kolay evlenemeyeceklerini düşünüyorlardı. Bu nedenle bazıları, geleceklerini teminat altına almak için kendi işlerini kurmayı planlıyordu. Öte yandan bu kadınlar, “*ev işi ve çocuk bakımından mesul evli kadınlar aynı zamanda balık fabrikasında çalışamaz*” görüşündeydiler. Kısmi oranda güçlenme gözlemlese de, ataerkil ideoloji temelli toplumsal cinsiyete dayalı işbölümü kadın işçiler arasında varlığını sürdürmekteydi.

SONUÇ

Bu araştırmanın bulguları toplumsal cinsiyet ve kalkınma yazınındaki sömürü yaklaşım varsayımlarıyla örtüştü. Kırsal kadın; düşük maliyeti, esnek ve kolayca vazgeçilebilir emeği nedeniyle deniz salyangozu üretiminde istihdam ediliyordu. Kırsal kadınların deniz salyangozu üretiminde üstlendiği rolü değersizleştiren bazı faktörler bulunuyordu. Karadeniz *Rapa* salyangozu Japon deniz ürünleri sektörünün küresel kaynak yaratma çabaları sonucunda metalaşmış bir üründü. Deniz kaynaklarının tükenmesi, demografik değişimler, yerleşik geleneksel roller ve kadınların iş ve ev ikili yükünden pazar doygunluğu, deflasyon ve gıda endüstrisinde rekabet artışına kadar çok çeşitli dinamikler Japon tüccarların düşük maliyetlerle hammadde tedarik edebilecekleri ve bunları işlemden geçirtebilecekleri yerler için rekabetçi bir arayış içerisine girmesine ve Japonya’da kaliteli ve makul fiyatlı paketlenmiş gıdaların gelişimine katkıda bulunmuştu (Suzuki Him ve Gündüz Hoşgör, değerlendirmede).

Türkiye’nin Karadeniz sahil kısmında yer alan deniz salyangozu işleme fabrikaları, üretimin mevsimselliği ve *Rapana* piyasasının değişken karakterini esnek üretim ve esnek istihdamla dengelemekteydi. Kış sonuna doğru avlanmanın durmasıyla birlikte deniz salyangoz üretimide iki ay duruyordu. Fabrikalar kışın veya *Rapana* piyasasında durgunluk söz konusu olduğunda, deniz salyangozu üretimi için kullandıkları aynı tesis ve işçiler vasıtasıyla hamsileri satın alıp işlemekteydi. Deniz salyangozu fiyatları dalgalanırken, durumla başa çıkmak için fabrika sahipleri özellikle tarımsal üretimde azalma yaşayan köylerden vasıfsız kadınları günlük işçi olarak çalıştırmaktaydı.

Kadınları özel alanda ev içi yeniden üretim ve tarım işleriyle, erkekleri ise kamusal alanda ücretli iş ve ticari tarımla görevlendiren toplumsal cinsiyete dayalı işbölümü ideolojisi, deniz salyangozu fabrikalarındaki kadın emeğinin “geçiciliği”ne katkıda bulunmaktaydı. Zira kadınlar, fiilen ailelerinin geçimine destek oldukları durumlarda bile aslen ailenin geçimini sağlayan fert olarak görülmemekteydi. Kadın işçiler genelde ev ve tarım işlerine öncelik vermekteydiler. Esnek çalışarak, evde veya tarlada işleri olduğunda işe

gitmemektedirler. Deniz salyangozu üretimiyle bağdaşan olumsuz çağrışımlar da kadınları işlerine yabancılaştırmakta ve yaptıkları işi “geçici” olarak görmelerine sebep olmaktadır. Her ne kadar grup olarak çalışma Samsun-Çarşamba fabrikasındaki kadın işçiler arasında bir nebze dayanışma bilinci yaratmış olsa da, geçicilik algısı çalışma koşullarını iyileştirmeye yönelik kolektif eylem yapma konusunda caydırıcı bir etken olarak karşımıza çıktı. Birçok kadın senelerce fabrika işçisi olarak çalışmış olmasına rağmen, işverenler de onlara asli görevleri ev işi olan ve boş zamanlarında ekstra para kazanmak için gelen “geçici” işçi muamelesi yapmayı tercih etmekteydi. Toplumsal cinsiyet rollerine yönelik ideolojiden yararlanarak kadınları parça başına çalıştırmaya böylece devam ediyorlardı.

Balıkçılık, çevre ve kırsal kalkınma alanlarında bütünleşik uzun vadeli politikaların olmayışı, aşırı avlanmaya, kıyı ve deniz dibi ekolojik ortamının bozulmasına ve deniz salyangozu üretimi sektörünün değişken ve fırsatçı bir hal almasına neden olmuştu. Dahası, bütünleşik olmaktan uzak bu kırsal politikalar aynı zamanda cinsiyetsizdi ve küresel deniz salyangozu üretiminin kadın ve erkekler üzerindeki farklı etkilerini göz ardı ediyordu. Gelişen uluslararası işbölümü, sadece küresel eşitsizlik değil, aynı zamanda son derece cinsiyetçi bir temel üzerinde işliyordu. Bu araştırmanın bulguları, uluslararası işbölümü kamusal alana nüfuz etmek, para kazanmak ve ekonomik olarak güçlenmek adına kırsal kadınlara daha önce görülmemiş fırsatlar tanımayı vaad etsede, toplumsal cinsiyet eşitliği perspektifinden yoksun her türlü kırsal kalkınma politikası, kadının ucuz emeğinden faydalanan küresel sermayeye fırsat vererek ataerkil cinsiyet düzeninin varlığını sürdürmesine imkân tanıyarak kadınların sömürülme riski taşıdığını da yansıtıyordu.

SUMMARY

Neoliberal economic policies in the last decades have affected many rural communities in Turkey but in different ways according to their geographical and socioeconomic characteristics. While villages in some areas prosper, mountain villages in the Black Sea region face agricultural decline in recent years. Many households in the villages we study suffer impoverishment over the last decades. An increasingly prevalent household strategy for coping with economic hardship is wage work in export-oriented seafood factories which employ women for their cheap and flexible labour. This is an interpretive study directed by feminist methodology. As a method, or a strategy, case study was chosen in order to illustrate a specific case of women employment in sea snail production in Western Black Sea coastal villages in Turkey. Women workers’ socio-economic characteristics were investigated through in-depth interviews with owners, managers and women workers of whelk-processing factories in two villages of *Sinop-Dikmen* and *Samsun-Çarşamba* districts. Data were collected by in-depth interviewing equipped with a list of open-ended questions regarding production process, women’s working conditions, work experiences, and issues related with payments and social security. Interviews were conducted with three factory managers and 31 women workers at the factories. The interviewees were selected by a combination of snowball and theoretical samplings. As the case study does not aim and claim for generalization and representation, what was done is not exactly ‘sampling’ but a selection of cases for a theoretical, not statistical, purpose of exploring social arrangement in which women workers are embedded. Hence, participants were not selected randomly but purposefully with the care of including women of different age groups at the time of data collection. Our case study shows that many households rely on women’s precarious wage work. Research findings suggest that the flexible production chain depends on rural women’s flexible, invisible and hence cheap labour while women develop new strategies to create a space of autonomy through paid work.

KAYNAKÇA

- Berik, G. ve Çağatay, N. (1991). Transition to Export-led Growth in Turkey: Is There a Feminisation of Employment. *Capital and Class*. 43: 153-177.
- Boserup, E. (1970). *Women's Role in Economic Development*. New York: St. Martin's Press.
- Braverman, H. (1974). *Labour and Monopoly Capital: The Degradation of Work in the Twentieth Century*. New York: Monthly Review Press.
- Dayıoğlu, M. ve Kırdar, M. (2010). Determinants of and Trends in Labour Force Participation of Women in Turkey. State Planning Organization of the Republic of Turkey and World Bank Welfare and Social Policy Analytical Work Program. Working Paper Number: 5. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı ve Dünya Bankası Yayınları. s.52.
- Dünya Bankası. (2007). (Dünya Bankası Raporu: Gelişim İçin Tarım. Washington: The World Bank Press.
- Ertürk, Y. (1998). Kırsal Türkiye’de Cemaat, Gelenek ve Değişme Eğilimleri. T. Bulutay (Der.) Türkiye’de Tarımsal Yapı ve İstihdam içinde (s. 95-123). Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü.
- Ertürk, Y. (2004). Considering the Role of Men in Gender Agenda Setting: Conceptual and Policy Issues. *Feminist Review*. 78: 3-21.
- Fröbel, F., Heinrichs, J. ve Kreye, O. (1980). *The New International Division of Labour: Structural Unemployment in Industrialised Countries and Industrialisation in Developing Countries*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gündüz Hosgör, A. ve Smits, J. (2007). The Status of Rural Women in Turkey: What is the Role of Regional Differences. Val Moghadam (Der.), *Empowering Women: Participation, Rights and Women's Movements in the Middle East, North Africa, and South Asia* içinde (s.180-202). Syracuse: Syracuse University Press.
- Gündüz Hosgör, A. ve Smits, J. (2008). Variation in Labor Market Participation of Married Women in Turkey. *Uluslararası Kadın Çalışmaları Forumu*. 31: 104-117.

- Gündüz Hoşgör, A. (2010). Türkiye’de Kırsal kadının Toplumsal Konumu: Bölgesel Eşitsizlikler, Yasal Müdahaleler ve Kısmi Kazanımlar. Koç Üniversitesi 2008 Toplumsal Cinsiyet Konferans Kitabı içinde (s. 295-314). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayını.
- Harding, S. (1986). The Science Question in Feminism. Ithaca, London: Cornell University Press.
- Hartmann, H. (1981). The Unhappy Marriage of Marxism and Feminism: Towards a More Progressive Union. Lydia Sargent (Der.), The Unhappy Marriage of Marxism and Feminism içinde (s.1-41). Londra ve Sidney: Pluto Press.
- Kambhampati, U. (2005). Development and the Developing World. Cambridge: Polity Press.
- Moghadam, V. (1992). Development and Women's Emancipation: Is There a Connection? Development and Change. 23(4): 215-255.
- Neis, B. (2005). Changing Tides: Gender, Fisheries and Globalization. Canada: Fernwood Publishing.
- Ramazanoğlu, C. ve Holland, J. (2002). Feminist Methodology: Challenge and Choices. London: Thousand Oaks and New Delhi: Sage Publications.
- Suzuki Him M. ve Gündüz Hoşgör A.(değerlendirmede), Japonya Pazarı ile Türkiye Karadeniz arasındaki Küresel-Kırsal Bağlantı: Rapana Venosa’nın Metalaşma Süreci Vaka Analizi. Toplum ve Bilim.
- Tiano, S. (1987). Gender, Work, and World Capitalism: Third World Women's Role in Development. Beth Hess, vd. (Der.) Analysing Gender: A Handbook of Social Science Research içinde (s.93-8). Beverly Hills: Sage Publications.
- Thomas, A. ve Potter, D. (1992). Development, Capitalism and the Nation State. Tim Allen, Alan Thomas (Der.), Poverty and Development in the 1990s içinde (s.116-144). Oxford: Oxford University Press.